

Kriminalitetens eksistens – fortegnets opprydding*

Av Leif Petter Olaussen¹

Johansen (2014) tar for seg det han mener er Nils Christies, Cecilie Høygårds og min «posisjon» i diskusjoner for noen år siden om kategorien kriminalitet og bruken av den. Han skriver at han vil «oppsummere debattene og prøve å rydde litt i de posisjonene som kom til syne» (s. 70). Han fortegner debatten ved sin selektivitet i det han lar komme til syne.

Johansen tillegger meg følgende oppfatninger: «Når kriminalitet er en sosial realitet, sier Olaussen, er det fordi folk stort sett anerkjenner meningsinnholdet. Han kaller det en «enighetskategori» ... kriminalitet er noe folk tar for gitt. Det er ikke uenighet som preger forholdet mellom loven og befolkningen, og spesielt ikke på strafferettens område.» (s. 77-78). Han viser til at Christie vektlegger det ubestemte, kontingente, i hvor vidt noe blir definert som kriminalitet, men «[m]otsatt hevder Olaussen at kriminalitet *ikke* er resultat av forhandlinger. Forståelsen av handlingens betydning er (som oftest) åpenbar for de fleste involverte parter, man er som han sier, «enige». Det er en «enighetskategori». Kriminalitet er ikke navnet på et konfliktområde.» (s. 84). Og videre: «Olaussen fremhever *handlingers bestemthet*» (s. 87). Fordi jeg angivelig skal ha skrevet dette, er jeg visst nok representant for en form for «metodologisk individualisme» typisk for analytisk sosiologi, og Johansens fantasi tar helt av når han mener at jeg vil betrakte naboer og politi som rasjonelle aktører i situasjoner som oppstår fordi partene er enige (s. 86). – Jeg savner både sitater og sidetallsreferanser som kan dokumentere det han hevder er mine synspunkter.

Jeg har skrevet «at kriminalitet både er handlinger med en bestemt kvalitet, og at kriminalitet er en *sosial realitet* som finnes uavhengig av enkelthandlinger. Med utgangspunkt i Max Webers sosiologi vil jeg betegne kriminalitet (i sist nevnte forstand) som en *enighetskategori*» (Olaussen, 2004, s. 25). Begrepet enighetskategori har altså ikke referanse til enkelthandlinger, men det har ikke Johansen forstått, eller han fortier det. I samme arbeid presiserte jeg eksplisitt i tre «kule-punkter» (s. 35) at enigheten er knyttet til *institusjonalisering av et maktapparat*, inklusive avgrensning av handlinger som *maktapparatet* legitimt skal

* Title in English: *The social reality of crime – a distorted account of arguments.*

kunne gripe inn overfor. Men det følger selvsagt ikke av dette at jeg mener at det automatisk vil være enighet blant *vanlige folk* i deres vurderinger av en hver tenkelig enkelthandling. (Tilsvarende betyr ikke enighet blant folk om at Stortinget skal ha bevilgende og lovgivende myndighet at det derved også vil være enighet om et hvert bevilgnings- og lovvedtak.) Selv om Johansen viser til Olaussen (2007) nevner han ikke at jeg der (s. 430-431) skriver at min bruk av begreper som allmenmoral og felles normative oppfatninger *ikke* betyr at alle har like normative oppfatninger. At jeg ikke legger konsensus til grunn, ble understreket samme sted (s. 431) ved at jeg sluttet meg til følgende spissformulering hos Niklas Luhmann (1997:77):

«Der findes (...) ingen normativ integration af individer i samfundet. Der findes med andre ord ingen normer, som man ikke kan afvige, hvis man har lyst. Og der findes ingen konsensus, hvis det betyder, at de empiriske tilstande, som individer befinder sig i, på en eller anden måde stemmer overens. Der findes kun modsvarende iagttagelsesskemaer, så en iagttager kan determinere sig selv til at fastslå, at en bestemt adferd stemmer over ens med en norm eller afviger fra den.»

Men dette passer tydeligvis ikke inn i Johansens «opprydding».

Johansen skriver at jeg ikke sier så mye om hva som ligger til grunn for *anvendelsen* av kriminalitet som kategori. «[Olaussens] poeng er jo at dette er en «enighetskategori», og da er det ikke nødvendig å vise til bakenforliggenheter,» hevder Johansen (2014, s. 86). Jeg svarer med å gjenta litt av det jeg har skrevet om det i et arbeid Johansen har på sin referanseliste:

«Om vi sier om en handling (X) at den er *kriminalitet*, henger vi ikke bare et ord eller en «merkelapp» på den. Og vi gjør *mer* enn blott og bart å *anvende* en sosiokulturell kategori (slik Høigård 1997 mener). Vi gir uttrykk for at det er *bred sosial enighet* om hvordan handlingen vurderes moralsk, og om hvordan folk i dette samfunnet legitimt bør og skal forholde seg til handlinger av denne typen. Den som bruker kategorien kriminalitet (f. eks. ved å anmelde en handling) påberoper seg følgelig *allmenn sosial gyldighet* for sin vurdering av handlingen, i lys av allmenne moralske oppfatninger, ... og i lys av legitime institusjonelle ordninger ... i samfunnet. – Og strafferettsprosessen er en prosess som blant annet er instituert for å bekrefte eller avkrefte hvorvidt en slik vurdering virkelig hadde allmenn sosial gyldighet i det samfunnet der den ble framsett, f. eks. ved at en handling ble anmeldt.» (Olaussen, 2004, s. 27-28)

Jeg har dessuten fremhevet at bruk av kriminalitetsbegrepet er knyttet til *avmakt*:

«Når kvinner som blir banket opp av sin samboende mann politianmelder dette, er det etter min oppfatning *avmakten* som kaller på en sterkere part som er opprettet til et slikt formål. Når Oslo

sporveier la om kontrollpraksis i 1994 og intensiverte anmeldelsene, var også dette uttrykk for den *avmakt* som Oslo sporveier opplevde i forhold til skadefølger de ble påført av graffiti-malerne. De så ingen mulighet til selv å kunne stanse graffiti-malerne, og anmeldelsene viser at Oslo sporveier *ikke ville finne seg i å være uten rettsbeskyttelse* mot graffiti-malerne. Den intensiverte straffeforfølgingen av graffiti som ble utløst og formidlet av massemedier, ble temmelig sikkert oppfattet som *legitim* blant folk flest av en enkel grunn: Det dreier seg om handlinger der graffiti-malerne viser vilje til å male på andres eiendom uten å vise omtanke og respekt for eiernes oppfatninger, deres rettigheter og legitime interesser. Malerne viser sterk vilje til å ta seg til rette, og de forsøker å tvinge andre til å akseptere at de maler det de selv har lyst til – og *på de steder de selv ønsker*, selv når de vet at dette er sterkt uønsket – som om andres oppfatninger av det de gjør, er fullstendig uten verdi. Det er den etikken malerne praktiserte – og ikke deres estetikk – både politifolk, aviser, dommere og folk flest reagerte på ... [Olaussen, 2008, s. 150]

Mer allment har jeg uttrykt meg slik:

«Siden det er alminnelig enighet om at alle legitimt kan påberope seg normative standarder som er institusjonalisert i rettssystemet, er det et viktig samfunnsmessig «støtteapparat» for bestemte normative standarders legitimitet. Dette gjør at det enkelte offer ikke står alene, isolert i sin vurdering av en handling som har rammet, og at slike handlinger ikke bare angår offeret og offerets nærmeste, men gir offeret tilgang til samfunnsmessig makt som kan gripe inn. Videre skal rettssystemet også beskytte gjerningspersoner mot borgervern og myndigheters maktmisbruk.» (Olaussen, 2007, s. 432)

Når det gjelder skadeverk og vinningslovbrudd, vet vi, også fra min forskning, at både tingenes verdi (opp til et visst tak) og hvor vidt de var forsikret, har stor betydning for om tyveri og skadeverk blir anmeldt. På dette området er det et rimelig godt grunnlag for å hevde at folk handler (økonomisk) rasjonelt, men det faller kanskje utenfor det interessante fordi det finnes empirisk belegg for det?

Det typiske for særdeles mange handlinger som (kan) rammes av straffebestemmelser er etter min oppfatning at det *ikke finner sted noe som ligner forhandlinger* om hvordan situasjonen skal oppfattes, slik Johansen synes å tro. Det skyldes at både de(n) som er rammet av handlingen meget sjelden vet hvem som utførte den, og følgelig ikke har noen å forhandle med, og fordi offeret hyppig og umiddelbart anser handlingen som et uberettiget og illegitimt maktovergrep. De aller fleste gjerningspersoner er klar over dette, de vet at de ikke kan forsvare sin handling, og de skjuler seg derfor.

Johansen (2014, s. 87) skriver: «Olaussen er mindre opptatt av sosial avstand [enn Christie].» Det forholder seg snarere slik at jeg mener at *forakten* eller *den manglende respekt* for offeret som handlingen symboliserer, og offerets *avmakt*, er langt viktigere enn sosial avstand for å forstå at begrepet 'kriminalitet' blir

brukt, eventuelt ikke blir brukt. Men det passer ikke inn i det Johansens vil ta med fra debattene.

Det er heller ikke slik at jeg, fordi jeg angivelig er streng empiriker, ikke har skrevet noe om hvorfor politiet på 1980-tallet endret praksis i saker om familievold (Johansen, 2014, s. 86). Det var ikke nærheten blant familiemedlemmer, men *maktbalansen* mellom dem, som har blitt litt forskjøvet. Familien er på mange måter også en tvangsarena der svake (*avmektige*) parter som barn, kvinner, eldre og handikapte kan lide atskillig overlast. Når flere slag og spark innen familien (og i skolesammenhenger) blir regnet som vold i dag enn for tretti, førti år siden, er det ikke fordi nærheten i familier og skoler har gått tapt. Det skyldes at ofrenes avmakt har avtatt som følge av at det gradvis har blitt tydeliggjort i litteratur, alminnelige diskusjoner, ved atskillige lovvedtak, etterforskning og domfellelser at ofre *også på slike arenaer* skal kunne påberope seg kollektive sosiale normer og kreve institusjonell inngripen, samt at barnevern og politi selv skal gripe inn. (For flere detaljer om endringene, se Olaussen 1995, s. 104-110). Tvungen i tilhørighet til familie og skole kan ofte være langt mer utslagsgivende enn nærheten for hvordan ofre forholder seg til handlinger de mener er kriminalitet. Dette tilsløres om man av ideologiske grunner insisterer på at sosial nærhet er det eneste som betyr noe for hvordan man forholder seg til handlinger, og aldri utfører systematisk forskning som kan belyse hvilken betydning nærhet har.

Siden Johansen hevder (s. 86) at jeg aldri stiller spørsmål om sosiale variabler spiller inn når kategorien kriminalitet blir anvendt, må han åpenbart mene at forsikring av ting som kan bli ødelagt eller stjålet, avmakt, moral, sosiale normer, litteratur, lovvedtak, institusjonaliserte samfunnsmessige ordninger og lovhåndheving ikke kan betegnes som sosiale variabler. – Det får så være.

Note

1. Forfatteren er førsteamanuensis ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitet i Oslo. I en artikkel i dette tidsskriftet i 2004 argumenterte han for at kriminalitet bør forstås som en institusjonalisert sosial realitet som vi alle forholder oss til. Han var initiativtaker til den felles nordiske undersøkelsen av folks holdninger til straff ble gjennomført.

Referanser

- Johansen, N.B. (2014): «Kriminalitetens eksistens – kategorisk form og stoff.» *Nordiske Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, nr. 1, s. 70-93.
- Luhmann, N. (1997): «Iagttagelse og paradoks. Essays om autopoietiske systemer. København: Gyldendal.
- Olaussen, L.P. (1995): «Voldskriminalitetens utvikling de to siste tiårene.» *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, årg.82 nr. 2, 1995, s. 97-116.
- Olaussen, L.P. (2004): «Hvorfor er kriminalitet en sosial realitet?», *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, nr.1, s. 24-38.
- Olaussen, L.P. (2007): «Sluttreplikk til Nils Christie». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr. 3, s. 429-433.
- Olaussen, L.P. (2008): «Anmeldelse tilkjennegir ikke makt, men avmakt og krav om beskyttelse». *Materialisten*, årgang 36, nr. 2-3, s. 145-152.